

„Ik herinner me de winkel van Ricardo“

Het is een jaar of tien geleden. Op een zonnige namiddag zit ik mijn werkkamer te lezen in een nieuw magazine. Het heet M en verschijnt maandelijks bij NRC Handelsblad. In dit eerste nummer van M staat een interview van Geert Mak met Max Kohnstamm, één van de grondleggers van de Europese Unie. Het gaat over zijn dan al lange leven. Kohnstamm is geboren in 1914 en brengt de eerste twaalf jaar van zijn leven door in Amsterdam aan de Nieuwe Keizersgracht. Hij woont met zijn familie midden in de oude Jodenbuurt, om de hoek van de smalle levendige Weesperstraat. Mak vraagt hem wat hij zich herinnert van die buurt en daar staat ineens, zomaar op het glossypapier gedrukt “Ik herinner me de winkel van Ricardo, daar had je van die heerlijke bonbons.” Mijn hart slaat over van schrik en blijdschap. Dat was de winkel van mijn grootouders, Aroon en Rebecca Ricardo-Nabarro. Ze hadden een chocolaterie/snoepwinkel in de Weesperstraat op nummer 87, tussen de Nieuwe Kerkstraat en de Nieuwe Prinsengracht, dus om de hoek bij de Kohnstamms. Ze woonden achter de winkel. Nooit eerder was die naam zomaar ergens opgedoken, behalve in familieverhalen. Het waren gewone winkeliers. Hard werkende aardige mensen. Mijn grootouders overleefden de oorlog niet, ze werden vermoord in Sobibor op 4 juni 1943. Door dit ene zinnetje, leek het alsof ze even uit de massale vergetelheid werden opgetild. Al die gewone aardige mensen. Ze hadden echt bestaan en de herinnering aan hen leefde voort in het hoofd van een voorbijganger. En nu stond hun naam daar zomaar op papier, de winkel van Ricardo, voor iedereen te lezen.

Ik besloot Max Kohnstamm te schrijven en te vragen of hij zich, behalve de winkel en de snoepjes, mijn grootmoeder herinnerde, die de winkel grotendeels dreef. Ik stuurde met mijn brief een foto mee van de winkel uit het Amsterdamse Gemeentearchief, die ik in mijn bezit had. Op de foto zie je een etalage, helemaal volgestouwd met allerlei soorten snoepjes in glazen potten, krakelingen en chocola van Droste en Ringers. Op een bordje voor in de etalage staat ‘Wiener week’ en er ligt een smakelijke bak vol snoepjes waar ‘Wiener Melange’ op staat. Met sierlijke letters staat op het ruit geschreven ‘A.Ricardo’. Dat was eigenlijk gek, want de winkel was van mijn overgrootvader Nabarro. Hij had er dertien in Amsterdam en gaf zijn dochter bij haar huwelijk een winkel met woonhuis cadeau. Mijn grootmoeder dreef de winkel.

Was het misschien uw grootvader?

Max Kohnstamm antwoordde per kerende post en belde bovendien. “U heeft zeer diep geraakt met uw brief, maar nee, uw grootmoeder herinner ik me niet precies meer, dat spijt me zeer.” Dat was ook een waanzinnige vraag natuurlijk, bijna zestig jaar na het begin van de oorlog. Het was wel de meest brandende vraag die ik altijd wilde stellen, als ik iemand ontmoette die mogelijk ooit in hun buurt was. “Heb je mijn opa, oma, tante, oom, gekend?“. Ik was dus weer zo stom geweest om het te vragen en niet tevreden te zijn met dat ene zinnetje in druk ‘ ik herinner me de winkel van Ricardo’. De tranen van teleurstelling prikten

achter mijn ogen en ik sprak mezelf vermanend toe 'wat dan nog, dan zou hij ja zeggen, dan is er hooguit een vage herinnering, iets....' Maar Kohnstamm was nog niet uitgesproken en zei "... ik herinner me wel, was het misschien uw grootvader? Wij liepen als kinderen door de straat op weg naar school, dan wenkte hij ons vanaf de overkant van de straat en gaf ons een snoepje."

En of hij het over mijn grootvader had. Dat kon niet missen. De man, die op straat de snoepjes uitdeelde, was absoluut mijn grootvader Aroon Ricardo. Alle verhalen in de familie over mijn opa waren leuk. Hij was een levensgenieter, een vrolijke man, die graag met jonge mensen sprak over tal van uiteenlopende onderwerpen, hij zat altijd vol met geintjes en liet zich totaal niet bedrukken door het rampzalige verloop van zijn maatschappelijke carrière (12 ambachten...). Hij had een rijke vrouw getrouwd, die de kost verdiende in de winkel. Zij werkte hard. "Je grootmoeder was een beetje streng" zei mijn tante Zus wel eens over haar. Ik kon me er iets bij voorstellen. Zij moest werken, zorgen voor de opvoeding van drie dochters en het was crisistijd. Mijn grootvader werd altijd zo snel mogelijk de winkel weer uitgewerkt, want hij zei 'dag Betsy' tegen alle dames, ook tegen de vrouw van de rabbijn. Dat deze schat de schoolkinderen snoepjes gaf, paste dus helemaal in het beeld dat ik van hem had. Alleen dacht ik altijd dat het een wat geromantiseerd beeld was, door het verlies net wat mooier gemaakt dan in het echt. Maar deze authentieke herinnering, zonder familiebelangen, liet zien dat hij waarschijnlijk echt zo was geweest.

Een gek en lief gesprek

Wij vervolgden ons gesprek. "Wat ik me vaak heb afgevraagd" zei Max Kohnstamm, " hebben uw grootouders de oorlog overleefd?" Hij vroeg het wijfelend en het was ook gek voor mij om deze vraag gesteld te krijgen. Het was 1998. Ik was een jaar of vijfendertig en hij bijna vijftig jaar ouder. "Nee, helaas, ze hebben het niet overleefd." Het was net alsof de tijd en de geschiedenis een salto maakten in deze ene zin. Ik moest vertellen aan het schoolkind dat snoepjes kreeg, die nu een oude man was, dat die lieve winkelier dood was en dat al meer dan vijftig jaar. Terwijl ik wilde horen hoe hij levend was, want ik was zijn kleindochter en had er alles voor over gehad om ook maar één keer zo'n snoepje te krijgen. Het was een gek en lief gesprek. Hij bedankte mij en ik bedankte hem en hij nodigde mij uit. "Wij wonen in de Ardennen en als u ooit in de buurt bent, bent u van harte welkom." Ik zei ' ja, leuk' en dacht 'dat gaat vast nooit gebeuren'. Ik vond het ook wel goed zo. Heel waardevol en troostrijk.

De gebeurtenis werd een verhaal, dat ik zo nu en dan wel eens vertelde. Soms zag ik Kohnstamm in een televisieuitzending en dan keek ik extra goed en vroeg me af, of ik hem ooit nog eens zou ontmoeten. Daar was een beetje toeval voor nodig. De stap om te bellen en een afspraak te maken en naar de Ardennen te reizen, was voor mij te groot. Bovendien, hij was al zo oud, wellicht was hij het voorval weer vergeten. Het toeval nam in het begin van 2009 een binnenweg. Mijn neef Bernd, die cameraman is, zei op een avond toen ik bij hem was 'we gaan Kohnstamm interviewen.' Ik had net de dag daarvoor een uitzending van

'In Europa' met Geert Mak bekeken, die ging over de grondleggers van de Europese Unie en dus over de familie Kohnstamm. Prachtige beelden, van Max en zijn vrouw op een lommerrijk terras in de Ardennen in gezelschap van dochter Barbara. Ik vertelde Bernd het hele verhaal van het interview in de NRC, de brief, het gesprek en opa Aroon met zijn snoepjes. "Mag ik mee?" vroeg ik. "Dit is vermoedelijk de enige kans voor mij hem ooit te ontmoeten." Ik wist maar al te goed dat dit een lastige vraag was, want ik heb ervaring als interviewer en weet dat je liever niet te veel mensen meeneemt. Het verbaasde me dan ook niet, dat Bernd een paar weken later vertelde dat hij al bij Kohnstamm was geweest, dat ik niet mee had gekund, maar dat ze het nog wel even over de winkel van Ricardo hadden gehad en dat hij toen weer dat verhaal vertelde, van opa met de snoepjes. Mooi, dat verhaal was er dus nog en nu had nóg iemand uit de familie het gehoord. Ik legde mij erbij neer, dat een ontmoeting van mij met hem er niet inzat.

Kinderen moet je verwennen

Toen ging ineens Tabe dood, de oom van mijn geliefde. Zijn hart hield er plotseling mee op. Hij werd in stilte begraven, maar omdat hij een bekende figuur in de stad was en veel vrienden had, werd er een herdenkingsbijeenkomst belegd. Zo kwamen er op een zondagmiddag in februari honderden mensen bijeen om Tabe te herdenken. Tijdens die bijeenkomst viel bij mij het kwartje. Tabe leek op mijn grootvader. Hij was een vrolijke, altijd gezellige, grote schat van een man, die vond dat je de kinderen 'tot op het bot' moest verwennen, dus had ie altijd cadeautjes en trakteerde op lekkernijen. Zijn eigen carrière was nooit echt tot bloei gekomen. Hij was een verdienstelijk zanger en acteur, hij schaakte heel erg goed, maar hij noemde zichzelf te lui. Ook hij was goed getrouwd, eerst met Hannah en na haar dood met Erica, beide vrouwen hadden goede banen en waren in staat geweest om hem zo'n beetje te onderhouden. Het maakte niet uit. De grote verdienste van Tabe was dat hij was wie hij was, een warme, gulle man, een levensgenieter, die graag met jonge mensen sprak, eigenlijk net als mijn opa Aroon. Bij de borrel na afloop herken ik ineens Barbara Kohnstamm, de-dochter-van die ik in de uitzending van 'In Europa' had gezien. Ik stel me aan haar voor en noem de naam Ricardo. Barbara wist onmiddellijk waar ik het over had, over de snoepjes uit de jeugd van haar vader. Ze vertelt me dat haar ouders in de stad overwinteren en dat ze een afspraak gaat regelen. De volgende dag hoor ik op mijn voicemail een hele oude stem 'U spreekt met Kohnstamm, Prinsengracht, kunt u bellen voor een afspraak?'

Ik besluit samen met met moeder van tweeëntachtig jaar bij hem op bezoek te gaan. Zo staan we, ruim een week later, op de stoep met een doosje bonbons. Dan wel niet van Ricardo, maar van Holtkamp, ook lekker. "Man man is een snoepkous" zegt zijn vrouw als ze het doosje in ontvangst neemt.

De snoepjes van Ricardo

Mijn moeder is de jongste dochter van Aroon en Rebecca. Zij en haar zus met de naam 'Zusje' overleefden de oorlog. De oudste dochter Saar stierf in Auschwitz. Mijn moeder en Max Kohnstamm delen een topografisch stukje van hun geheugen waar we die middag doorheen wandelen en zijn vrouw en ik zijn daar getuige van. De Weesperstraat, de Amstel, schaatsen op de Nieuwe Achtergracht. De handkarren met sinaasappelen en een enkele auto. Het is een bijzondere visite, met thee uit Wedgewood kopjes. Het begint al goed. "Er zou toch iemand van tweeëntachtig bij zijn" vraagt Max. "Ja, dat ben ik" zegt mijn moeder stralend. Ze ziet er al eindeloos lang uit als iemand van een eind in de zestig en heeft de blik van een meisje van zestien. Hij is ook nog ongelooflijk helder voor iemand van vijftien. Geen sprankje geheugenverlies te bekennen. Ik begin nog met uitleggen wie we eigenlijk zijn en waarom we daar zijn, maar dat is volstrekt overbodig, bijna ongepast. Hij weet alles nog, van het interview met Mak, ons gesprek, de brieven. Hij vertelt het verhaal van de snoepjes nog gedetailleerder. In plaats van de tram te nemen, over te stappen van lijn 15 op lijn 8, gingen ze lopend naar huis, de kinderen Kohnstamm, om maar door de Weesperstraat te lopen. "We staken er speciaal voor over om langs de winkel te komen, in de hoop dat meneer Ricardo ons zag." Ook weet hij dat hij één keer werd binnengeropen op sjabath om de lampen aan te doen en daarvoor ook weer werd beloond met een snoepje.

Een enorm standsverschil

"Wij zaten op de Wilhelmina-Catherinaschool'. Mijn moeder proest het uit en roept heel kinderlijk 'De W.C. School! Zo noemden wij die school, dat was de school voor de rijke kinderen.' Ze lachen beiden, maar om verschillende redenen. Kohnstamm heeft duidelijk nog nooit gehoord dat hij op de W.C. School zat. Er zijn overeenkomsten, maar er is ook verschil. Kohnstamms herinneringen gaan over de jaren '20 en die van mijn moeder over de jaren '30 van de vorige eeuw. Ze hebben elkaar nooit bewust ontmoet, maar mijn moeder vertelt dat ze van haar moeder hoorde dat ze in de kinderwagen werd rondgereden door de kinderen van Kohnstamm. Er was natuurlijk ook sprake van een enorm standsverschil. De beroemde hoogleraar Kohstamm aan de Nieuwe Keizersgracht, wiens moeder een zuster was van de bankier Wertheim en de winkeliersfamilie uit de Weesperstraat. Wat ze delen is een enorme warme herinnering aan deze buurt en het enorme verdriet van het verdwijnen van deze wereld. De families hebben elkaar gekend, dat is een ding wat zeker was. Vermoedelijk kochten de Kohstamms hun chocolaatjes bij Ricardo. Ook weet mijn moeder Max Kohnstamm nog iets te vertellen over zijn vader, wat hij niet wist: hij las Spinoza samen met oom Ben. Oom Ben was rabbijn Ricardo, de broer van mijn grootvader, die woonde ook aan de Nieuwe Keizersgracht. De rabbijn en zijn vrouw, oom Ben en tante Betje stierven in Auschwitz. Bij die dood hebben we nog een beeld, maar hun dochter Jeanette en zoon Eljakim

moeten het doen met de aanduiding 'sterven ergens in midden Europa'. Dat roept bij mij het beeld op van een uitgestrekt kaal winterlandschap, van verdwalen, van eenzaam en onbekend sterven.

Ik sla het boekje 'Er groeit gras in de Weesperstraat' van Meyer Sluysen open en lees de eerste zin 'Een paar mensen uit de oude buurt, die het Grote Verdriet mochten overleven, zouden stikken van hartzeer als ze niet meer konden spreken over de dagen van vroeger.' In mijn beleving is het precies omgekeerd. Die paar mensen die het overleefden, hadden zoveel hartzeer dat ze niet meer konden praten over de dagen van vroeger. Althans, die ik ken konden dat niet. Er waren nooit veel verhalen en als ze er waren, waren ze snel afgelopen en mocht ik niet doorvragen.

De zuurkar van Cassères

Het hartzeer is ook voelbaar op de theevisite bij Kohnstamm die middag en er vallen ook af en toe kleine stiltes. Ineens mompelt Kohnstamm iets, dat ik niet helemaal begrijp. 'Cassères'. Hij zegt het nog eens 'Cassères'. 'Die naam is nieuw, die heb ik nog nooit van je gehoord, lieverd' zegt zijn vrouw. Het blijkt dus om een naam te gaan. Een Portugese familienaam 'Cassères'. Hij komt van heel diep uit het geheugen van de hele oude man naar boven gerold. "Cassères" mompelt hij nog eens. "Ze hadden een zuurkar, de familie Cassères, met grote houten tonnen met van dat prachtige ingelegde zuur" zegt mijn moeder. Het collectieve geheugen in werking. Iemand noemt een naam, de ander herinnert zich hun zuurkar. Wat zou er van ze geworden zijn? Op het digitale Joods Monument zoek ik de naam en vind een familie Cassères, die een zuurhandel hadden en in de Lepelstraat woonden, niet ver van de Weesperstraat. Op het digitale Joodse Monument staan alleen mensen die zijn vermoord in de oorlog, zo ook het gezin Cassères uit de Lepelstraat. Ik weet niet of mijn moeder en Kohnstamm het over dezelfde mensen hebben en waarom die naam nu juist aan kwam rollen? Na een uurtje nemen we hartelijk afscheid van deze hele lieve oude mensen. We lopen samen over de gracht naar huis en voelen ons vrolijk en licht. Als het verleden er even mag zijn, dan voelt het als een opluchting.

Bertien Minco